

Oponentský posudek disertační práce Mgr. Ladislava Touška „Prostor, transgrese a bezdomovectví“

Předkládaná disertační práce se dle samotných slov autora pohybuje na hranici kulturní geografie, kulturní kriminologie a urbánní antropologie. V jejich průsečíku autor studuje prožitek bezdomovectví v soudobém městském prostoru, hledá místa, kde bezdomovci prožívají svou každodennost, popisuje je a studuje formy jejich re/produkce. Produkce tohoto prostoru bezdomovectví jej zajímá z obou hledisek: zajímá jej, jaké významy a jaké praktiky spojují bezdomovci a bezdomovkyně s prostorem, jež obývají, i to, jak jsou tyto prostory chápány ze strany ostatní populace, které prostory jsou jim vymezovány a jak je s nimi v rámci těchto prostorů nakládáno. Je trochu škoda, že pěkné vymezení svého zájmu napsal autor až na str. 65 (tím neříkám, že to neučinil v úvodu, ale tohle je opravdu srozumitelné a jasné vyjádření), kdy píše: „Jedním z hlavních cílů této práce, ..., je popsat a analyzovat geografii bezdomovectví, tj. na jedné straně ukázat, jakým způsobem je ve vztahu k lidem bez domova produkován prostor, a na straně druhé, jaká je jejich prostorová praxe.“ Z mého hlediska je takto představené téma disertační práce velmi zajímavé až vzrušující, neboť slibuje jak nahlédnutí do každodennosti života žen a mužů bez domova, který je pro většinu ostatních obyvatel města v podstatě neviditelný (málokdo si například uvědomuje, že je takový život opravdu nudný), tak pohled z vyšší perspektivy, který odhaluje další aktéry v tomto boji o prostor a formy jeho užívání. Hlavní otázkou mého posudku pak bude to, zda se autorovi podařilo prostor, který si takto sám vymezil, dostatečně a uspokojivě zaplnit. V následujících odstavcích se proto budu postupně krátce věnovat především těmto stránkám textu: jeho formální struktuře, teoretickému zázemí a jeho zpracování v textu a práci s datovým materiálem.

Struktura textu:

Po přečtení obsahu práce jsem nabyla dojmu, že je poměrně dobře strukturována. Při čtení se ale ukázalo, že je pro mne členění práce matoucí. Očekávala jsem jasný teoretický úvod, který by mi osvětlil autorova východiska a teorie, ze kterých vychází. Konceptualizace hlavního rámce – tedy pojmu reziduálního prostoru – patří dle mého názoru do první části práce, nikoli do čtvrté kapitoly. Ostatně i relativně dlouhé čekání na hlavní cíle, popravdě na to, „o čem vlastně práce je“, bylo odrazující. Tyto dva prvky považuji za hlavní slabiny struktury textu, které ovšem nutně nemusí mít vliv na obsahovou kvalitu.

K práci patří také obsáhlé přílohy. Osobně – a zdůrazňuji, že v tomto případě jde opravdu o osobní preference podoby textu, než nějakou zásadní výtku – bych preferovala využití příběhů jednotlivých komunikačních partnerů k vystavění příběhu života bez domova, než jejich odsunutí do přílohové části. Podobě s obrazovou částí přílohy. Na druhé straně nejsem přesně obeznámena se standardy disertačních prací v oboru antropologie a tuto formu výzkumné zprávy samozřejmě považuji za zcela legitimní. Přesto se nemohu ubránit dojmu, že mnoho problémů, o kterých píše na dalších řádcích, vlastně vychází z nepromyšlené

struktury práce. (Zdá se mi, že autor se v prostoru pro poděkování sám přiznal, že text psal rychleji, než by bylo vhodné – pokud se pletu, tak se velmi omlouvám!)

Teoretické pozadí práce a její zpracování:

Teoretické zakotvení práce považuji za vhodné, představení základních přístupů ke studiu prostoru za dostačující. Přesto mám k práci s literaturou výhrady. Velká část textu věnovaná teoretickým přístupům a konceptům je psána formou přehledu literatury. Autor pouze naznačuje, které práce považuje za přínosné pro svůj vlastní výzkum. Například zmiňuje, že nejvíce vychází z Lefebvrea, neargumentuje ale přesně: V čem přesně je tento přístup přínosem pro jeho vlastní práci? Proč se přiklání právě k němu a co mu dává?

Snad je to opět otázka struktury práce. Přehled literatury v oboru považuji za vhodný, avšak u práce, která má představovat původní autorův výzkum čtenářsky méně uspokojující. Vítala bych, kdyby autor vybral klíčové koncepty, jež jsou mu blízké, a kriticky do hloubky je zhodnotil. Tak by například nebyl na str. 48 (v kapitole 4.1) aplikován Bourdieuho koncept symbolického násilí, aby se vzápětí čtenář dozvěděl, že je to vlastně zbytečné, protože autor se neztotožňuje s Bourdieuho přístupem k prostoru, ani s jeho pojetím sociálního prostoru. V takovém případě ale využití konceptu text nikam neposouvá.

Některé pasáže věnované teorii jsou dle mého názoru zbytečně schematické, respektive nereflexivní. Tak na mne působila část 3.3. Typologie prostoru..., která neobsahuje žádné argumenty, pouze do značné míry pasivně přebírá existující typologie (proti kterým nic nemám, v jejich využití nevidím problém). Jak ale s danými typologiemi dále pracuje a proč? Již jsem zmínila i problém používání pojmu „reziduálních prostorů“ – definici reziduálního prostoru považuji za dobrou, i sám autor ji tak jako já považuje za jednu z klíčových částí textu. Ovšem pracuje s tímto pojmem ještě před tím, než jej přesně definuje, což je problematické.

Metoda a práce s daty:

V kapitole věnované metodologii oceňuji především diskuzi věnovanou etickým stránkám práce v terénu a výzkumnické biografii, ve které se zkušenost s terénem nutně odráží a zpětně ovlivňuje celý výzkum. To jsou stránky badatelské práce, které je podle mého názoru vždy nutné diskutovat, protože dokreslují rámeček sběru dat (jakkoli se vůči tomuto termínu autor vyhraňuje), a především jejich následné interpretace. Jednoduše řečeno, to, co se děje v terénu, je pro výsledky výzkumu nesmírně důležité, jak autor sám ví. Samozřejmě je nutné i osvětlení výběru typu populace, i když i to by (pro mou osobu!) stačilo stručněji.

Za zbytečné naopak považuji krátké výklady o typu dat (zde jde opět o věc názoru, ale nepovažuji za nutné vysvětlovat čtenářům rozdílů mezi kvalitativními a kvantitativními daty), velmi stručný nástin zakotvené teorie a její revidované podoby (jedna z neustále se opakujících manter diplomových a disertačních prací). Podobné povrchní exkurzy do teorie metody totiž vedou k úsměvným (ovšem ten úsměv je mírně řečeno kyselý) zjednodušením typu: „... lze s notnou dávkou jízlivé nadsázky říci, že zatímco sociolog měří od svého pracovního stolu abstraktní souvislosti mezi kvantitativními daty ..., jejichž sběr sám

neprováděl, a vytváří závěry o lidech či sociálních věcech, které nikdy neviděl či nezažil, antropolog resp. etnograf provádí převážně interpretace kvalitativních dat ... o lidech, se kterými byl dlouhodobě v přímé a blízké interpretaci, a jevech, které sám zažil či se stal jejich svědkem.“ (str. 14-15) Nepochybuji, že autor si je vědom, že tato slova jsou zkreslující a proto zcela zbytečná (ano, trochu se mne to dotklo).

Nyní několik poznámek k práci s daty, tedy k samotné analýze. Nemám nic proti snaze začlenit analytické poznatky do teoretického textu, naopak takto strukturovaný text vítám. Zdá se mi ale, že autor nedokázal využít data, jež měl k dispozici. Sám v kapitole o metodě popisuje svá data jako opravdu bohatý materiál. Ovšem v tomto případě – zejména v části věnované problematice domova – mi citace připadaly spíše jako dokument ilustrující popisované teorie, než do hloubky analyzovaný materiál, ve kterém by autor nacházel nové nebo významné či překvapivé souvislosti.

Snad by další poznámka mohla být spíše poznámkou pod čarou, má z mého hlediska ale důležité dopady: Výpovědi na str. 45 bych interpretovala zcela odlišně – z toho, jak jsou citovány, odvozuji spíše to, že komunikační partneři kladli důraz především na emocionální vztahy k ostatním, se kterými můžeme domov sdílet, na uspokojení plynoucí z možnosti domácí rutiny a relativní trvalosti; nikoli, že kladou důraz na legální stránku věci, jakkoli ji samozřejmě neopomíjí. Jakkoli může jít opět o odlišnost osobní perspektivy, použití daných citací mi nepřipadá přesvědčivé.

Podobný problém mám s popisem lokality zahrádkářské kolonie nad areálem Škodovky: Tak, jak ji autor popisuje, ji chápu jako vnitřně strukturovanou – jakkoli jde o „reziduální prostor“, na základě toho, co jsem přečetla, ji využívá široká škála aktérů – pejskaři, milenci, bezdomovci, to je přece velmi široké spektrum lidí respektive činností. Jde o opravdu o „opuštěný“ a „bezvýznamný prostor“ (str. 51)? Tato charakteristika pro mne není v daném kontextu uspokojivá.

Domnívám se, že toto zmatení, vyplývá s celkové práce s daty. Celou dobu jsem čekala, že závěr práce přinese přesvědčivou hlubokou interpretaci dat, která mi představí geografii bezdomovectví – umožní mi pochopit každodenní praktiky lidí bez domova v prostoru konkrétního města, jejich střetávání se s oficiální či mainstreamovou či většinovou (jak kdo chce) politikou jeho užívání. Přinese mi plastický obraz života konkrétních lidí. To jsem očekávala po přečtení cílů práce, a bohužel jsem se nedočkala. Přitom autor některé zajímavé momenty otevřel – dokážu si představit zajímavou kapitolu věnovanou praktikám nocování (viz příklad Milana na str. 60). To byl střípek z žité reality, který konečně naznačoval, jak lidé bez domova pracují s prostorem, který obývají, jak ho prožívají. Ale nejenom s prostorem, ale i s ostatními, kteří v něm jsou (druhý se zde stává věcí, když je možné přehlédnout jeho smrt). Dalším zajímavým tématem je mocenská struktura uvnitř komunity (Kája na str. 61). Stručně řečeno, zdá se mi, že autor nevyužil potenciálu, které tyto informace respektive data obsahují.

Snad jde opět problém struktury práce. Osobně bych tyto citace vůbec neřadila do kapitoly konceptualizující reziduální prostory, kterou celou považuji za velmi problematickou: nejprve je zde konceptualizována kategorie reziduálního prostoru? Na tuto konceptualizaci navazují

příklady konkrétního jednání bezdomovců, jež popisují útržky jejich každodennosti a následuje skok k vyprávění o policejní nekonceptčnosti a rozdílu v přístupu jednotlivých policejních složek i policistů. Je to pro mne nesrozumitelné: reziduální prostory nejsou reziduálními proto, že se v nich odehrává jednání konkrétních aktérů, ale toto jednání se v nich objevuje právě proto, že mají charakter reziduálních oblastí. Reziduální jsou tyto oblasti z jiných důvodů – strukturálních, ekonomických, atd.

V závěru musím konstatovat, že vzhledem k tomu, že jde o práci antropologickou, mi (jako sociologovi) schází hlubší analýza získaného datového materiálu. Zdá se mi, že hlavním problémem předkládaného textu je, že je nevyhraněný. Nejde o dobře podloženou a vyargumentovanou interpretaci dat získaných v terénu. Syntetizující kapitola je dle mého názoru shrnutí teoretického pozadí, ze kterého autor vychází a do kterého jeho data dobře zapadají. To je ale málo. Není to ale ani teoreticky laděná práce o nakládání s veřejným prostorem v s veřejným prostorem v soudobé společnosti podložená jasnou, přímočarou a čitelnou argumentací. Zdá se, že se autor nedokázal rozhodnout, zda se bude věnovat životu lidí bez domova, nebo přístupu k nim ze strany majority, nebo politikám a přístupu městské správy a policie. Příkladem této nerozhodnosti je fakt, že jedna z klíčových částí textu věnovaná reziduálnímu prostoru, se vlastně bezprostředně netýká života bezdomovců. Reziduální prostory jsou „pouze“ jeho rámcem, jevištěm (jakkoli problematickým – problematicky přijímaným, problematicky definovatelným atd.), na kterém se odehrává. Bohužel musím konstatovat, že k problematice geografie bezdomovectví v Plzni autor žádná nová či konkrétní či překvapivé informace nepřinesl.

Přes všechny shora uvedené výtky musím konstatovat, že práce prokazuje autorovu dobrou obeznámenost s literaturou vztahující se k tématu, představuje zajímavé téma a vyvolává zajímavé otázky. Práce např. ukazuje, že lidé bez domova chápou domov naprosto konvenčním způsobem, současně ukazuje domov jako normativní hodnotu – nemít domov není „normální“, to je jeden z klíčových bodů ve zkoumání domova. Pro obhajobu doporučuji do debaty především následující otázky či okruhy (domnívám se, že diskuze může mnohé vyjasnit):

- Geografie domova – může autor popsat některé vzorce prostorového jednání? Má nějaký vliv hierarchie v komunitě lidí bez domova? Jakým způsobem spolu vyjednávají? Lze hovořit o bojích o prostor?
- Reziduální prostory - Na straně 65 autor naznačuje, že v reziduálních prostorech není možná transgrese, protože jsou to prostory „mimo“. Domnívám se, že tím z těchto prostor vytváří jakýsi svět sám pro sebe, s vlastními pravidly, ve kterém naopak vetřelci „od nás“ (v uvozovkách, neboť jsem si vědoma problematičnosti tohoto výrazu) nemají co dělat. Ale zdá se mi, na základě citací použitých v textu, že hodnocení tohoto reziduálního světa jeho obyvateli není nijak pozitivní. Že ho často chápou jako okrajový, ať už jde o důsledek symbolického násilí (konceptce, se kterou se autor neztotožňuje), nebo o prostou touhu po jistotě, pohodlí a bezpečí, kterou představuje obraz „normálního“ domova. Prosím proto autora o osvětlení této pozice.

Z výše řečeného tedy vyplývá, že doporučuji práci k obhajobě.

V Brně 18.8.2013

Barbora Vacková, Ph.D.

